מאלו כתובים לומדים ב"צד השווה שבהם" שגם בהעדאת עדים על מקצת יתחייב שבועה?

הרב שמואל רקנטי

א. סוגיית הגמ'
ב. שיטת רש"י ותוס'
ג. שיטת רמב"ן וסיעתו
ד. סיכום מחלוקת הראשונים
ה. השלכת מחלוקת הראשונים בענין הצד השווה על סברת "הילך"

א. סוגיית הגמ'

במסגרת סוגיית הפתיחה של המסכת (ב"מ ג.), מביאה הגמ' ברייתא של רבי חייא: "תני רבי חייא מנה לי בידך והלה אומר אין לך בידי כלום והעדים מעידים אותו שיש לו חמישים זוז נותן לו חמישים זוז וישבע על השאר שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים מק"ו...". זאת אומרת, שלפי רבי חייא קיימת שבועה דאורייתא של מודה במקצת כאשר החיוב במקצת מקורו גם בעדות העדים ולא בהודאת הנתבע.

אכן, בהמשך הסוגיא (ג:-ד.) מקשה הגמ' על הקל וחומר מהודאת הנתבע, ומציעה מקורות אחרים לדברי רבי חייא. מסקנת הסוגיא היא שרבי חייא למד את דינו מהצד השווה משני מקומות בהם יש חיוב שבועה. נחלקו רבותינו בגרסת הסוגיא ובפירושה, ולמחלוקת זו משמעות רבה לגבי הבנת תוכן גדרי חיוב שבועה.

ב. שיטת רש"י ותוס'

לפי גירסת רש"י הגמ' רוצה תחילה ללמוד ק"ו מהודאת פיו של הנתבע, ופורכת מה לפיו שכן יש בו חומרא שאינו בהכחשה[1] תאמר בעדים שישנם בהכחשה וא"כ קלים יותר, ואין הכרח שגם בהם יש חיוב שבועה. מציעה הגמ' שעד אחד יוכיח, שאע"פ שישנו בהכחשה הוא מחייב שבועה[2], א"כ גם עדים שישנם בהכחשה יחייבו שבועה. הגמ' מקשה על אפשרות לימוד זו, מכך שבמקרה של עד אחד על מה שהוא (העד) מעיד הוא (הנתבע) נשבע (זו גירסת רש"י בד"ה "מה לעד אחד") לעומת עדים שעל מה שלא מעידים הוא נשבע, שהרי הם מעידים על חלק והוא נשבע על השאר. מציעה עוד הגמ' "פיו יוכיח שעל מה שלא מעיד הוא נשבע" וחייב שבועה על השאר. "וחזר הדין, לא ראי זה כראי זה...". זאת אומרת, לא החומרא שבעד אחד, שעל מה שמעיד נשבע, גורמת השבועה, ולא החומרא שבפיו, שאינו בהכחשה, גורמת השבועה, אלא "הצד השווה"- המכנה המשותף שבהם הוא סיבת השבועה. ומהו?

"שע"י טענה וכפירה הם באים. אף אני אביא שע"י טענה וכפירה הם באים". זאת אומרת, בכל מקרה בו יש טענה של התובע וכפירה של הנתבע, הנתבע מתחייב שבועה, ולכן גם כשעדים מעידים על מקצת, כפי שהוא במקרה של ר' חייא, יתחייב שבועה.

הסבר זה ל-"צד השווה" קשה לכאורה, שהרי גם במקרה של כופר בכל יש כאן טענה וכפירה ולמה שם לא ישבע?!

בתוס' הרא"ש מוסבר שבעיקרון גם כופר בכל אכן היה צריך להישבע ע"פ הצד השווה, אלא שיש גזירת הכתוב שכופר בכל- פטור. אכן, בתוס' אצלנו מפרש באופן אחר, שכוונת הגמ' כשאומרת שע"י טענה וכפירה הם באים, היא דווקא לטענה חשובה. זאת אומרת, כאשר יש הודאה על מקצת או עדות עד אחד יש לטענת התובע חיזוק מסוים, וניכר שהיא לא 'עומדת באוויר' ובמקרים כאלו התורה חייבה שבועה.

היוצא מהאמור, שלפי רש"י ותוס' סיבת חיוב השבועה היא שיש לתובע טענה חשובה והנתבע כופר. יש לתובע טענה שיש לה בסיס. והבסיס הוא:

---

1. כי הודאת בעל דין כמאה עדים וממילא אין אפשרות לעדות העדים להקליש את הודאת הנתבע.
2. עד אחד מחייב את הנתבע שבועה על כפירתו, כאשר הוא תומך בטענת התובע מול הכחשת הנתבע.

הודאה במקצת או עדות עד אחד או עדות עדים על מקצת, לפי זה גלגול שבועה לא קשור לענין כי זהו ענין אחר. אין בחיוב שבועה על ענין אחד שום ביסוס לטענה בענין שני, ולכן לפי רש"י ותוס' אכן א"א ללמוד בצד השווה מפיו ומגלגול שבועה, שהם שני עניינים שונים[3]. דעת רש"י היא שכשהגמ' עזבה את הלימוד מק"ו ועברה ללימוד של צד השווה מבניין אב היא חוזרת ללימוד מעד אחד ועוזבת את הלימוד מגלגול שבועה דעד אחד.

ג. שיטת הרמב"ן וסיעתו

לעומת רש"י ותוס', מספר מהראשונים (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א ועוד, בהמשך: הראשונים הנ"ל) מקשים על גירסת רש"י. איך אפשר ללמוד מעד אחד כחלק מהצד השווה הרי הפירכא על הלימוד מעד אחד לא היתה פירכא של חומרא וקולא (כיצד אתה אומר שא' חמור מב' הרי ב' חמור מא'?) אלא פירכא עניינית. הגמ' פרכה שבעד אחד על מה שמעיד הוא נשבע ובעדים במקצת על מה שלא מעידים הוא נשבע הם מבינים שהפירכא היא שאלו שני עניינים שונים.אם כך הוא, לא שייך ללמוד מהם ביחד בצד השווה שבהם שהרי הם עניינים שונים[4].

הראשונים הנ"ל גורסים, אפוא, כגירסת הגאונים: "מה לעד אחד שכן שבועה גוררת שבועה". זאת אומרת, לפי גירסה זו הגמ' נשארת בכך שלומדים מגלגול שבועה דעד אחד ולומדת "הצד השווה" מגלגול שבועה דעד אחד ופיו.

יש להקשות: מה הועילו הראשונים הנ"ל בתקנתם? הרי גלגול שבועה גם הוא ענין אחר ששבועה מגלגלת שבועה ואין בכך קשר להעדאת עדים במקצת!

---

3. בצד השווה זו שבועה שבאה בגלל חוסר נאמנות מסוים של הנתבע ובגלגול זו שבועה שבאה בגלל שהתובע מנצל הזדמנות להשביע את הנתבע.

4. לדעת רש"י ותוס' יש להסביר כמ"ש שהפירכא היא כן פירכא של חומרא וקולא. שגם בעד אחד וגם בעדים במקצת יש ביסוס לטענת התובע (טענה חשובה) אלא שבעד אחד יש חומרא שהבסיס לטענה טוב יותר שהרי על מה שמעיד הוא נשבע, וע"ז אומרת הגמ' "פיו יוכיח" ששם הביסוס הוא מהודאתו במקצת ועל מה שלא מעיד הוא נשבע ובכ"ז מחייב שבועה, הגמ' פורכת מה לפיו שיש בו חומרא שאינו בהכחשה ובהזמה, וע"ז אומרת הגמ' עד אחד יוכיח שאע"פ שישנו בהכחשה מחייב שבועה וא"כ סיבת השבועה היא לא חומרא זו ולא חומרא זו אלא הצד השווה שבהם, עצם הביסוס/החיזוק לטענת התובע.

אלא שהם מסבירים את סיבת חיוב השבועה (הצד השווה) באופן שונה לגמרי.
הגמ' אמרה: "הצד השווה שבהם שע"י טענה וכפירה הם באים". וביארו הראשונים הנ"ל, לדוגמא הרשב"א: "טענה היינו מה שיש לנו בו טענה וידיעה... וכפירה היינו כפירה גמורה שאין כאן ידיעה כלל". זאת אומרת, סיבת השבועה היא שיש כאן מצב בו יש לנו ידיעה על חלק מהמציאות וחוסר ידיעה על חלק אחר והידיעה על דבר אחד היא שמאפשרת לנו להשביע את הנתבע על הדבר האחר, שאין לנו ידיעה עליו.
לפי הסבר זה קושייתם של הראשונים הנ"ל על רש"י מובנת, שאכן עד אחד אינו כלול בהגדרה זו, שהרי כשיש עד אחד אין חוסר ידיעה מוחלט על כלום, זו שבועה מסוג אחר. השבועה היא על "הטענה" ולא על הכפירה. בשונה מהשבועות האחרות שהן "נגררות" מהטענה אל הכפירה.
נראה לדעתם שהידיעה בדבר אחד מחייבת שבועה, לא מפני שמבססת את טענת התובע, כי אם זו היתה הסברא הרי שבגלגול שבועה אין כל ביסוס לטענת התובע, שהרי זה שנתבע מחויב שבועה בענין אחד אינו נותן ביסוס כלשהו לטענת התובע בענין אחר. אלא, נראה שהידיעה בדבר אחד מחייבת שבועה בדבר אחר מפני שכשיש חיוב בב"ד, ממילא יש לב"ד עסק עם נתבע זה, וכשיש לב"ד עסק איתו, הם יכולים להשביע אותו בענין אחר. לפי הסבר זה ברור שכופר הכל לא כלול בכלל בצד השווה שהרי בכופר הכל אין לב"ד עסק איתו כלל. כמו כן, ברור שגלגול שבועה שייך לענין אבל עד אחד זה ענין אחר.

ד. סיכום מחלוקת הראשונים

לשיטת רש"י ותוס', "הצד השווה" הוא שבמקרים שבהם יש ביסוס לטענת התובע ואילו הנתבע כופר, יש חיוב שבועה, שהרי כשיש חיזוק לטענת התובע ממילא יש חולשה לטענת הנתבע. הצד השווה לדעתם הוא הצד השווה בין פיו לעד אחד, כי בשניהם יש ביסוס לטענת התובע. לעומת זאת, גלגול שבועה הוא ענין אחר לגמרי, שהרי חיוב השבועה בענין הראשון אין בו שום ביסוס לטענת התובע בענין השני.
לעומת זאת, לשיטת הראשונים הנ"ל הצד השווה הוא שבמקרים שיש חיוב בב"ד על דבר אחד ב"ד משביעים על דבר אחר. כשיש לב"ד עסק עם הנתבע מחייבים אותו שבועה על דבר אחר אבל כשאין להם עסק איתו- כופר הכל-

אינם מחייבים שבועה. הצד השווה לדעתם הוא בין פיו לגלגול שבועה דעד אחד, כי בשניהם ב"ד מחייבים, יש לנתבע עסק עם ב"ד בדבר אחד ולכן משביעים אותו גם בדבר אחר. לעומת זאת, שבועת הנתבע מול עד אחד זו שבועה אחרת שהרי כאן מדובר על אותו דבר עצמו ולא על גרירה מדבר לדבר.

נראה כי להסברים אלו תהיה השלכה להבנת המשך הגמ' בדין "הילך" (ד.-ה.).

ה. השלכת מחלוקת הראשונים בענין הצד השווה על סברת "הילך"

לדעת רש"י (ד. ד"ה "והילך") המקרה של "הילך" זה דווקא כשהנתבע טוען-"לא הוצאתים והן שלך בכל מקום שהן". אם כן, דווקא כשהן בעינם, אבל אם הוציא את המעות ואלו מעות אחרות אפילו שהמעות החדשות מזומנות בידו אינו "הילך", כי ההודאה היא הגורם לחיוב וכיון שיש הודאה מה לי אם משלם מייד. לכן דווקא כש-"הן שלך בכל מקום" ז"א אין כאן הודאה בחוב, הם שלך ותמיד היו שלך, ולכן פטור משבועה.

אולם, לדעת הראשונים הנ"ל סיבת חיוב השבועה הוא החיוב בב"ד וא"כ אם מזומנים בידו ונותנם לו אין מציאות של חיוב בב"ד ולכן אין כאן חוב שבועה בשאר.

מה שעדיין צריך לברר לדעת הראשונים הנ"ל האם בפיקדון "שהן שלך בכל מקום", יש חיוב בב"ד וגורר שבועה או שנחשב שאין חיוב בב"ד ולא גורר שבועה?

לפי מה שראינו בראשונים (והראיה מ-"תני רמי בר חמא") גם לדעתם בפיקדון זהו "הילך בכל מקום שהוא, וא"כ יש להסביר שגם במקרה כזה אין צורך בחיוב בב"ד שהרי הן שלך ותמיד היו שלך ואין כאן צורך בב"ד, וכיון שאין חיוב בב"ד אין גם "גרירה" לשבועה על השאר.

אמנם, לכאורה יש לשאול- הרי כל מודה במקצת כיון שמודה מה צורך יש בב"ד? ונראה להשיב שעדיין צריך ב"ד כדי לוודא שההודאה תצא אל הפועל, ולפ"ז כאשר מזומנים בידו אכן אין צורך בב"ד אבל כשהפיקדון בעינו "בכל מקום שהוא", אפשר שצריך ב"ד לדאוג שאכן יחזיר וכיון שצריך חיוב בב"ד תהיה גם "גרירת" שבועה, וא"כ למה פטור משבועה מדין "הילך"?!

אולי אפשר לומר שבמודה במקצת בהלוואה מה שנותן תוקף להודאתו זה הב״ד, ולכן נחשב חיוב בב״ד, אבל ההודאה בפיקדון היא בעצם רק הודעה שהחפץ נמצא, ואין צורך בנתינת תוקף ע״י ב״ד לכך, כי החפץ עצמו נמצא בעינו.